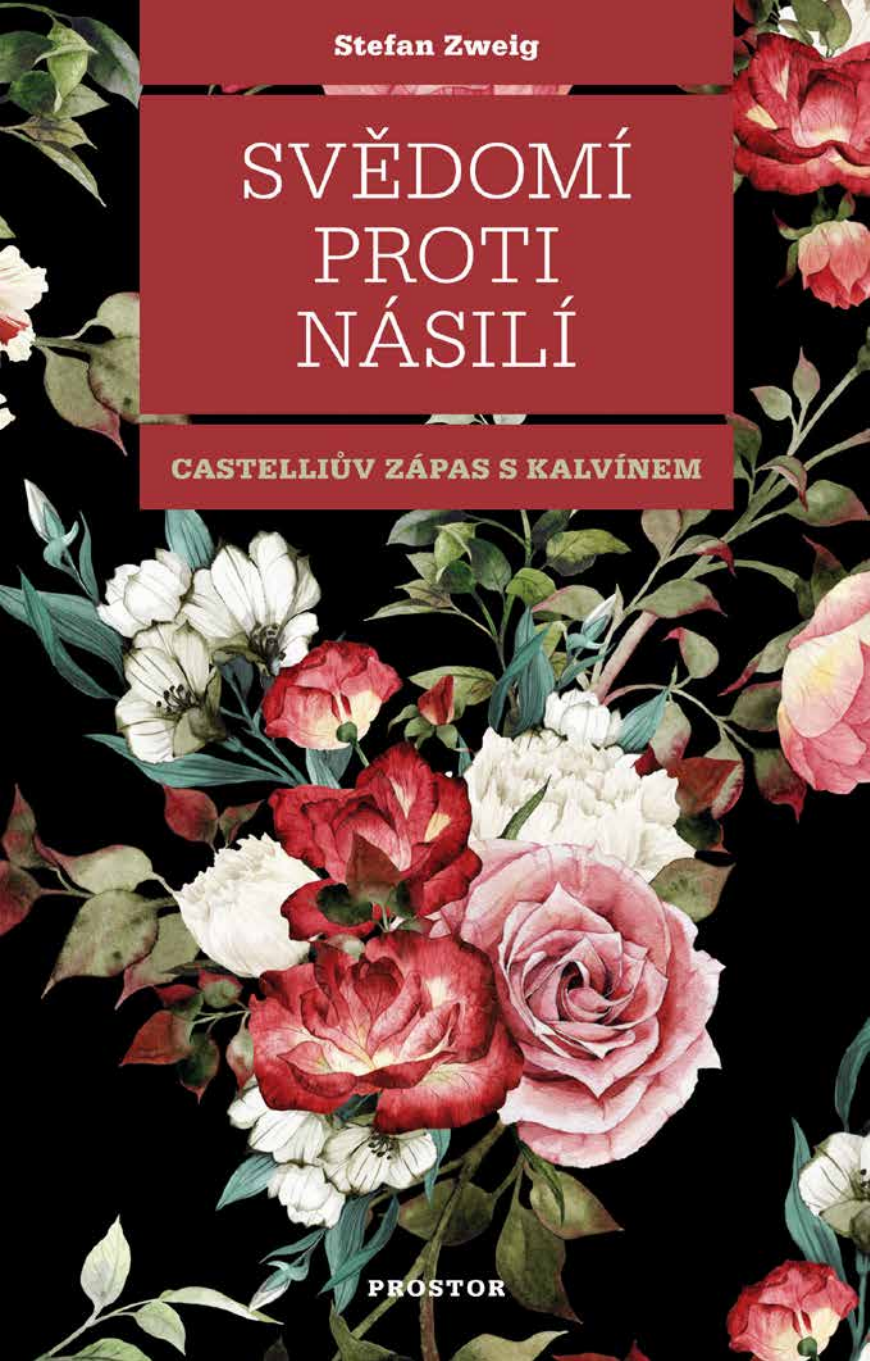

Stefan Zweig

SVĚDOMÍ PROTI NÁSILÍ

CASTELLIŮV ZÁPAS S KALVÍNEM

PROSTOR

Edice Pozdní sběr přináší v nových, nebo revidovaných překladech díla cizojazyčných autorů, se kterými se český čtenář mohl setkat v průběhu dvacátého století. Díla, dnes možná zapomenutá anebo zapadlá, která však na vinici času dozrála a prokázala svou trvalou hodnotu.

Svazek 2

Stefan Zweig
Svědění proti násilí
Castelliův zápas s Kalvínem

PROSTOR

Stefan Zweig

SVĚDOMÍ PROTI NÁSILÍ

CASTELLIŮV ZÁPAS S KALVÍNEM

PROSTOR | PRAHA | 2017

Czech edition © PROSTOR, 2017

Translation © Valter Feldstein – dědicové c/o DILIA, 1970

ISBN 9788072603343

Ode dne, kdy je v Ženevě zavedena tak univerzální kontrola, přestává pochopitelně existovat jakýkoli soukromý život. Kalvín předstihl rázem kato-lickou inkvizici, která rozesílala své špicly a zvědy jen na předchozí upozornění nebo udání. Ale podle Kalvínova systému, založeného na přesvědčení, že každý člověk je ustavičně odhodlán páchat zlo, je v Ženevě kdekdo předem považován za podezřelého z hříchu, a proto musí být každý srozuměn s tím, že je nutno ho hlídat. Od Kalvínova návratu ma-jí rázem všechny domy otevřené dveře a všechny stěny jsou najednou ze skla. V kterémkoli okamžiku, ve dne i v noci, může zabušit na vrata klepadlo

a člen duchovní policie může přijít „na vizitu“, aniž mu v tom někdo smí zabránit. Nejbohatší stejně jako nejchudší, nejvýznamnější stejně jako nejbevýznamnější, každý občan se musí nejméně jednou za měsíc podrobně zodpovídat těmto profesionálním mravnostním čmuchalům. Bělovlasí, ctihodní a osvědčení mužové se musí nechat zkoušet jako školáci, zda dovedou zpaměti všechny předepsané modlitby, nebo také vysvětlovat, proč nepřišli na některé Kalvínovo kázání; tyto výsledky trvají celé hodiny, neboť v „ordonancích“ se říká: „Vyšetřování je nutno věnovat co nejvíc času a počínat si důkladně.“ Jenže taková „vizita“ se zdaleka neomezuje jen na zkoušky ze znalostí katechismu a na zkoumání morálky. Tato mravnostní policie se vměšuje do všeho. Přeměřuje ženám šaty, zda nejsou příliš dlouhé nebo příliš krátké, zda nejsou příliš nabírané, nebo zda nemají příliš velký výstřih, zkoumá vlasy, zda účes není příliš umně nakadeřený, a počítá i prsteny na prstech a boty ve skříni. Po kontrole odívání přijde na řadu kuchyně, zda tam není schována nějaká polívčička nebo kousek masa v rozporu s jedině povoleným jednotným pokrmem, zda někde není ukryt pamlsek nebo marmeláda. A zbožný policista pokračuje ve své obchůzce po domě dál. Sáhne do knihovny, není-li tam zastrčena nějaká knížka neopatřená všemocným razítkem konzistoře, prohrabává se v zásuvkách, zda tam není ukryt nějaký svatý obraz nebo růženec.

Služebnictvo musí vypovídat o svých pánech, děti o rodičích. Takový policista současně natahuje uši směrem na ulici a poslouchá, zda si tam někdo nezpívá nějakou světskou písničku nebo neprovozuje hudbu, nebo zdali se dokonce neoddává ďábelské neřesti nějaké zábavy. Neboť v Ženevě je napříště zábava v jakékoli formě, jakákoli „paillardise“, prostopášnost, terčem ustavičného pronásledování a běda občanovi, který by byl přistižen, že si po práci zajde do taverny na hlt vína, nebo kdyby si dokonce troufal zahrát si v kostky nebo v karty! Den co den je podnikán tento hon na lidi, a ani v neděli si mravnostní slídiči neodpočinou. Znovu procházejí všemi ulicemi a klepají na každé dveře, aby zjistili, zda nějaký lenoch a nedbalec nezůstal v posteli, místo aby si poslechl povznášející kázání pana Kalvína. V kostele už mezitím zaujali svá místa jiní špehouni, jejichž úkolem je udat každého, kdo by přišel do Božího domu pozdě nebo odešel před koncem. Tito úřední strážci mravnosti jsou všudy přítomní a pracují neúnavně; večer se plíží temnými podloubími na nábreží Rhône, zdali se tu nějaká hříšná dvojice neoddává něžným důvěrnostem, v hostincích prohrabávají cizincům postele a kufry. Otvírají každý dopis, ať už je odeslán ze Ženevy, nebo zasílán do Ženevy, a dokonale organizovaná bdělost konzistoře sahá i daleko za městské zdi. Její placení špioni vysedávají v dostavnících, v člunech, na lodích, na zahraničních tržističích i v hostincích

sousedních zemí; každé slovo, které utrousí nějaký nespokojenec v Lyonu nebo v Paříži, je zaručeně hlášeno do Ženevy. Ale toto už beztak nesnesitelné střežení každého jednotlivce se stává ještě nesnesitelnější tím, že k oněm úředně pověřeným a placeným hlídačům se přidruží záhy i nesčíslné množství špehů z ochoty. Neboť všude, kde stát udržuje své občany v teroru, bují odporné býlí dobrovolného udavačství. Kde je denunciantství v samé zásadě nejen připuštěno, ale dokonce požadováno, stávají se ze strachu denuncianti i lidé jinak poctiví: jen aby sám nebyl v podezření, že se „prohřešil proti úctě k Bohu“, sleduje každý občan svého spoluobčana a nahlíží do jeho soukromí. Horlivost ze strachu, „zelo della paura“, ještě všechny udavače nedočkavě předbíhá. A po několika letech by vlastně mohla konzistoř svou hlídačskou organizaci klidně zrušit, protože ze všech občanů se stali dobrovolní kontroloři. Ve dne v noci naplňuje kalný proud denunciací náhon až po okraj a udržuje tak mlýnské kolo duchovní inkvizice v nepřetržitém chodu.

Ale jak také mít v tomto neustálém mravním teroru pocit jistoty, že se někdo nedopustil přestupku proti Božímu přikázání, když Kalvín zapověděl vlastně všechno, co dává životu radost a smysl? Jsou zakázána divadla, zábavy, lidové slavnosti, tanec i hra v jakékoli podobě; dokonce i tak nevinný sport jako bruslení budí v Kalvínovi záštiplnou zlobu. Zakázáno je oblékat se jinak než do

nejstřízlivějšího a téměř mnišského oděvu, proto také mají krejčí zakázáno zhotovovat bez souhlasu magistrátu nové stříhy, dívkám do patnácti let je zakázáno nosit hedvábné toalety, a po patnáctém roce nesmějí zas ženy nosit šaty sametové, zakázány jsou oděvy se zlatým a stříbrným vyšíváním, zlatými třásněmi, knoflíky a přezkami, a vůbec jakékoli používání zlata a šperků. Mužům je zakázáno nosit pěšinku, ženám vyčesávat a kadeřit si vlasy, jsou zakázány krajky, rukavice, nabírání a rozstřižené střevíce. Je zakázáno používat nosítek i „voitures roulantes“, povozů na kolech. Zakázány jsou domácí oslavy s větším počtem než dvacet hostů, je zakázáno podávat při křtinách a zasnubách víc než stanovený počet chodů, nebo dokonce sladkosti, jako například zavařeniny. Je zakázáno pít jiné víno než místní červené, zakázány jsou přípitky, zakázána je zvěřina, drůbež a paštiky. Je zakázáno manželům dávat si navzájem při sňatku a šest měsíců po něm dárky. Je zakázán samozřejmě jakýkoli mimomanželský styk; ten se nepromítá ani snoubencům. Místním občanům je zakázán vstup do hostince, hostinským je zakázáno podat cizinci pokrm a pití dřív, než se pomodlí, a kromě toho jsou majitelé hostinců přísně zavázáni povinností špehovat hosty, „diligemment“, bedlivě sledovat, zda neříkají nebo nedělají něco podezřelého. Je zakázáno dát bez povolení vytisknout knihu, je zakázáno psát do zahraničí, je zakázáno umění

ve všech formách, jsou zakázány obrazy a sochy svatých, je zakázána hudba. Dokonce i při zpěvu nábožných žalmů ukládají nařízení „dbát pečlivě toho“, aby pozornost nebyla připoutána k melodii, nýbrž jen k duchu a smyslu slov, neboť „Bůh má být veleben jen živým slovem“. Napříště není ani svobodným občanům dovoleno svobodně vybírat pro jejich děti křestní jména. Jsou zakázána po staletí běžná jména Claude nebo Amadé, protože se nevyskytují v Bibli, a místo nich jsou vnučována jména biblická jako Izák nebo Adam. Je zakázáno modlit se otčenáš latinsky, je zakázáno slavit svátky velikonoční a vánoční, je zakázáno všechno, co by mohlo svou slavnostností narušit šedivou střízlivost života, je samozřejmě zakázán sebemenší stín nebo záblesk duchovní svobody ve slově tištěném nebo mluveném. A jako nejhorší zločin ze všech zločinů je zakázána jakákoli kritika Kalvínovy diktatury: výslovně je vybubnováno varování, aby se nikdo neopovážil „mluvit o veřejných věcech jinak než v přítomnosti rady“.

Zakázáno, zakázáno, zakázáno: je to úděsný rytmus. Ohromeni si klademe otázku: co při všech těchto četných zákazech ženevský občan vůbec ještě smí? Ne mnoho. Je dovoleno žít a zemřít, pracovat, poslouchat a chodit do kostela. Nebo správněji, chodit do kostela je nejen dovoleno, nýbrž nařízeno zákonem s pohrůžkou nejpřísnějších trestů. Neboť běda občanovi, který by si ve svém obvodu

nepřišel poslechnout kázání, dvě v neděli a tři během týdne, a který by neposílal své děti na hodiny pobožnosti! Ani v den Páně nepovolí jařmo nátlaku, neúprosný je koloběh povinností, samých povinností a jen povinností. Po tvrdé službě o denní skývu chleba služba Bohu, celý týden práci, neděli církvi; tak a jen tak je možno umrtvit v člověku Ďábla, zároveň s ním ovšem i všechnu svobodu a životní radost.

S údivem se ptáme sami sebe, jak mohlo takovou saxonarolskou diktaturu snášet republikánské město, které žilo celá desetiletí v helvetské svobodě, jak lid, který se až dosud vyznačoval jižním temperamentem, mohl připustit, aby mu byla takto zardoušena všechna životní radost? Jak dokázal jediný intelektuální asketa tak dokonale znásilnit existenci a štěstí tolika tisíců lidí? Kalvínovo tajemství není nijak nové, je to věčné tajemství všech diktatur: teror. Neoddávejme se klamu; násilí, které se před ničím nezastaví a posmívá se každé humanitě jako slabosti, to je obrovská síla. Systematicky promyšlený, despoticky prováděný státní teror ochromuje vůli jednotlivce, oslabuje a podrývá každé společenství. Zažírá se do duší jako vysilující choroba; tajemství jeho úspěchu je v tom, že obecná zbabělost se záhy stává jeho pomocníkem a přechovávačem, neboť protože se každý pokládá za podezřelého, podezírá i toho druhého, a ustrašenci ze samého strachu

rozkazy a zákazy svého tyrana dokonce ještě sami uchvátaně předstihují. Organizovaná hrůzovláda dokáže vždycky dělat zázraky a Kalvín, kdykoli šlo o jeho autoritu, neváhal nikdy tento zázrak uskutečňovat vždy znovu; snad žádný duchovní despota ho nepředčil v neúprosnosti a jeho tvrdost neomlouvá ani to, že byla, jako všechny Kalvíny vlastnosti, jen produktem jeho ideologie. Tento člověk ducha a nervů, tento intelektuál si ovšem nesmírně oškřivil krev, a protože mu byla, jak sám doznává, nesnesitelná každá surovost, nikdy nebyl schopen přihlížet ani jedinému mučení nebo upálení, k nimž v Ženevě docházelo. Ale to je právě vždycky nejhorší vina teoretiků, že ač sami nemají natolik silné nervy, aby mohli přihlížet třeba jen jediné popravě, natož ji sami vykonat – připomeňme si zde znovu Robespierrea –, dají bez rozmyšlení rozkaz ke stovkám takových rozsudků, jakmile jsou přesvědčeni, že se tak děje pro jejich „ideu“, jejich teorii, jejich systém. Být tvrdý a nelítostný ke každému „hříšníkov“, to považoval Kalvín za nejdůležitější zásadu svého systému a zavést tento systém do všech důsledků, na to pohlížel ze stanoviska svého světového názoru jako na službu uloženou mu Bohem; proto viděl jen a jen povinnost v tom, aby sám sebe navzdory své povaze vychovával v neúprosnosti a systematicky ji utvrzoval až do krutosti. „Cvičí se“ dokonce v bezohlednosti jako v nějakém vznešeném umění: „Cvičím se ve své přísnosti, abych přemáhal

všudypřítomnou neřest.“ Pravda, strašlivě dobře se tomuto muži železné vůle podařilo podřídít sama sebe této kázni jednat nelítostně. Otevřeně doznává, že by raději viděl potrestání nevinného, než aby jediný viník unikl Božímu soudu; a když se pro katovu neobratnost jedna z četných poprav protáhne a oběti musí podstoupit nezamýšlená muka, píše Kalvín na omluvu Farelovi: „Dojista k tomu nedošlo bez obzvláštní vůle Boží, že odsouzení museli zakoušet tak dlouhé útrapy.“ Lépe být příliš tvrdý než příliš mírný, jde-li o „čest Boží“, argumentuje Kalvín. Jen ustavičným trestáním může dospět lidstvo k mravnosti.

Není těžké si domyslet, jak strašlivé důsledky musela mít v dosud středověkém světě tato teze o neúprosném Kristovi, o Bohu, „jehož čest je nutno hájit“. Již v prvních pěti letech Kalvínovy vlády bylo v poměrně malém městě třináct osob pověšeno, deset sfáto, pětatřicet upáleno a šestasedmdesát lidí bylo vyhnáno z domova a zbaveno majetku, nečítajíc v to mnoho takových, kteří sami před terorem včas uprchli. Všechny žaláře v „novém Jeruzalémě“ jsou záhy přeplněny, a tak je správce věznic nucen sdělit magistrátu, že už nemůže žádné další trestance přijmout. Nejen odsouzení, ale i jen podezřelí jsou podrobováni tak strašlivému mučení, že obvinění si raději sami vezmou život, než by se nechali odvléci do mučírny; nakonec je rada nucena vydat dokonce nařízení, že vězňové musí být ve dne

v noci opatření pouty, „aby se takovým případům zabránilo“. Kalvín se však nikdy neozve ani jediným slovem, aby těmto hrůzám učinil přítrž; naopak, na jeho výslovné doporučení je při útrpném výslechu kromě palečnice a skřipce nově zavedeno i „chauffement des pieds“, pálení chodidel. Úděsná je cena, kterou město platí za „pořádek“ a „kázeň“, neboť Ženeva nikdy neprožila tolik rozsudků smrti, trestů, mučení a vyobcování jako od okamžiku, co se zde ve jménu Božím ujal vlády Kalvín. Právem proto označuje Balzac Kalvínův náboženský teror za ještě hrůznější než všechny krvavé orgie Francouzské revoluce. „Kalvínova zběsilá náboženská intolerance byla morálně jednolitější a nemilosrdnější než politická intolerance Robespierrova, a kdyby Kalvín byl měl širší okruh působnosti než jen Ženevu, byl by prolil ještě více krve než onen strašlivý apoštol politické rovnosti.“

Přesto však to nebyly ani tyto barbarské rozsudky smrti, jimiž Kalvín zlomil v Ženevanech smysl pro svobodu; ženevské občany především vyčerpalo ono soustavné znechucování a každodenní zastrašování. Na první pohled to vypadá možná směšně, do jakých malicherností zabíhá Kalvínova „discipline“. Nepodceňujme však rafinovanost této metody! Kalvín záměrně osnoval síť svých zákazů tak hustým a neproniknutelným pletivem, aby znemožnil jakýkoli únik, aby mu nic nemohlo proklouznout: tyto zákazy se záměrně týkaly samých maličkostí

a nicotností, aby se každý jednotlivec cítil ustavičně vinen a aby vládl ustavičný strach z všemohoucí, vševědoucí autority. Neboť čím více nástrah kládeme člověku vpravo i vlevo po jeho každodenní cestě, tím nesnadnější je pro něho kráčet nenuceně a zpříma; a zakrátko je opravdu nemožné mít v Ženevě pocit jistoty, když vlastně stačí jen bezstarostně si vydechnout, a už to konzistoř pokládá za hřích. Stačí si prolistovat po řadě radní protokoly, a hned pochopíme rafinovanost této zastrašovací metody. Kterýsi občan se při křtu usmál: tři dny vězení. Jiný znaven letním vedrem usnul při kázání: vězení. Dělníci jedli k snídani paštiku: tři dny o vodě a chlebu. Dva občané hráli kuželky: vězení. Dva jiní hráli v kostky o čtvrtku vína: vězení. Jeden muž se zdráhal dát pokřtít svého syna jménem Abrahám: vězení. Slepý houslista hrál k tanci: vyobcován z města. Kdosi pochválil Castelliův překlad Bible: vyobcován z města. Jedna dívka byla přistižena při bruslení, jedna žena se vrhla na hrob svého manžela, jeden občan nabídl při bohoslužbě sousedovi šňupec tabáku: předvolání před konzistoř, důrazné napomenutí a pokuta. A tak dál a dál donekonečna. Veselá společnost si na Tři krále zapekla do koláče fazoli: čtyřiaadvacet hodin o chlebu a vodě. Kterýsi občan řekl „pan“ Kalvín místo „mistr“ Kalvín, několik sedláků si podle starodávného obyčeje krátilo cestu do kostela povídáním o svých obchodních starostech: vězení, vězení, vězení! Jeden muž hrál v karty: byl

postaven na pranýř s kartami kolem krku. Jiný si na ulici bujaře zazpíval: byl odsouzen, aby „si zpíval venku“, to jest vyhnán z města. Dva lodníci se poprali, aniž při tom někoho zabili: byli popraveni. Tři nezletilí chlapci, kteří spolu prováděli nepřístojnosti, byli nejprve odsouzeni k smrti upálením, ale pak jim byla dána milost s tím, že museli stát veřejně před hořící hranicí. Nejkrutěji bylo přirozeně trestáno každé hnutí proti Kalvínově státní a duchovní neomylnosti. Jeden muž, který se veřejně vyslovil proti Kalvínovu učení o predestinaci, byl na všech městských křižovatkách do krve zbičován a pak vyobcován. Knihtiskaři, který v opilosti nadával na Kalvína, byl žhavým železem provrtán jazyk a on sám pak byl vyhnán z města; Jacques Gruet byl mučen a popraven jen proto, že nazval Kalvína pokrytcem. Kromě toho je každý přestupek, i ten nejnicotnější, pečlivě zaznamenán v aktech konzistoře, takže soukromý život každého občana je ustavičně veden v evidenci; Kalvín a jeho mravnostní policie neumějí zapomínat nebo odpouštět.

Tento ustavičně číhající teror musel nakonec nevyhnutelně zlomit jak v jednotlivcích, tak v celku všechnu vnitřní důstojnost a sílu. Když v takovém státním zřízení musí být každý občan kdykoli připraven na to, že ho budou vyslýchat, vyšetřovat a soudit, když žije s vědomím, že neviditelné pohledy slídičů neustále sledují každý jeho skutek a každé slovo, když se ve dne v noci mohou znenadání

kdykoli otevřít domovní vrata k náhlé „vizitě“, pak začnou poznenáhlu povolovat nervy a vzniká všeobecný strach, tak nakažlivý, že mu záhy podlehnou i ti nejstatečnější. Jakákoli snaha zachovat si vlastní názor musela v tak marném boji nakonec ochabnout, a tak díky Kalvínovu donucovacímu systému, díky této „discipline“ je Ženeva zakrátko vskutku taková, jakou si ji Kalvín přál mít: je to město bohabojné, vystrašené a střízlivé a bez odporu ochotně poslouchající jedinou vůli: vůli Kalvínovu.